

Я.В.ГАНІТКЕВИЧ (Львів)

ПРО СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Представлені матеріали про формування історії медицини в Україні з давніх часів до сьогодні. Розглянуто медико-історичні праці інонаціональних лікарів за панування Російської та Австро-Угорської імперій, праці українських лікарів та істориків медицини в період «Українського відродження», за радянської доби, в діаспорі та в незалежній Україні. Характеризується сьогодні як період найбільш активного формування української історії медицини як частини нашої історичної науки, самостійної галузі медичних наук, вагомій складовій всесвітньої історії медицини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: українська історія, історія медицини, українська медицина.

Історія медицини як галузь науки на землях України пройшла складний і важкий шлях. Описання в літописах діянь монахів-лічців Агапіта, Пантелеймона, Феодосія та інших можемо вважати одними з перших зачатків для пізніших «словників українських лікарів», подібні описання перших лічців-лікарів становлять початки всесвітньої історії медицини. Матеріали до історії народної медицини, монастирської, козацької, цехової медицини знаходяться в давніх рукописах і першодруках.

Проте Україна, позбавлена державності, не могла стати на шлях нормального розвитку своєї культури, науки і освіти. Протягом століть поневолення наукові установи знаходилися в руках влади, переважно вороже настроєної до культури і мови корінного українського населення. Згадаймо хоча б Валуєвський та Емський укази царського режиму, ліквідацію польською санаційною владою українських кафедр у Львівському університеті та *numerus clausus* на прийом студентів-українців.

В даній статті розглядається формування в Україні історії медицини як науки; становлення історії медицини як університетської навчальної дисципліни вимагає спеціального розгляду в іншій публікації.

На теренах підросійської України першим науковцем – істориком медицини можемо вважати Петра Пелехіна (1790-1871, уродженець Черкащини) – професора Петербурзької медико-хірургічної академії та медичного класу Києво-Могилянської академії, який викладав історію медицини. Проте тривалий час історія медицини, як і всі медичні науки, розвивалися на українській землі неукраїнцями, мовою панівних держав і в їхньому дусі, як російська, австрійська або польська наука.

Історію медицини на українських землях досліджували російські автори (Рихтер В. *История медицины в России*. М. – 1814, 1820; Оранский В.С. *Материалы для истории отечественной медицины в России в царствование Петра Великого*. – СПб., 1872; *Материалы для истории медицины в России*. Вып.1. – СПб., 1981; Змеев Л.Ф. *Былое врачебной России*. – СПб., 1890; *Чтения по врачебной истории России*. – СПб., 1896; *Материалы к истории медицины в России*. – М., 1907; *Старинные памятники медицинской письменности*. М. 1911 та ін.), проте трактували її як історію виключно російської медицини. Подібно характеризувалася історія медицини у київських виданнях того часу (Лесеневич В.М. *Очерки из истории медицины*. Киев. – Вып.1. – 1895; Вып.2. 1896).

Мало активізувався розвиток медико-історичної науки з відкриттям в підросійській Україні університетів – Харківського, Київського та Одеського. Історією медицини займалися професори В.О. Караваєв (1811-1892), Микола Козлов (1814-1889), Олександр Вальтер (1817-1889), Христіан Гюббенет (1822-1873), Карл-Георгій Гейбель (1839-?), Фрідріх Мерінг (1822-1887). В більшості інонаціональні професори висвітлювали питання всесвітньої історії медицини.

Наприкінці XIX ст. відомим на українських землях істориком медицини став Савелій Григорович Ковнер (1837-1896, уродженець м. Вільна). Він вчився в рабинській школі, був викладачем єврейського училища, опісля закінчив Університет Св. Володимира і став земським лікарем, працював довгий час у м. Ніжині, згодом у Києві. Знав багато мов, в тому числі стародавніх, підготував основані на першоджерелах фундаментальні праці із всесвітньої історії медицини («Історія стародавньої медицини і вступ до всезагальної історії медицини», Київ, 1878; «Історія середньовічної медицини», вип.1. 1893; вип.2. Київ, 1897).

Таким чином, в тодішніх умовах формування історії медицини на землях підросійської України відбувалося в полі розвитку російської науки.

Розвиток медицини на західноукраїнських землях досліджували польські історики медицини: Gasiorowski Zbior wiadomosci do hystoryi sztuki lekarskiej w Polsce: od czasow najdawniejszych, az do najnowszych. Poznan, T.I-IV, 1839-1855; Szumowski W. Galicja pod wzgledem medycznym za J. Krupinskiego – pierwszego protomedyka (1772-1783), Lwow, 1907; W. Zwodziak. Historia wydzialu lekarskiego uniwersytetu Lwowskiego. Archiwum historii medycyny, 1964-1965; ; B. Seida. Dzieje medycyny w zarysie, 1997 та ін.

Видатним істориком медицини в Галичині був професор Львівського університету Вітольд Зембіцький (1874–1950, уродженець Львова), завідувач кафедри історії і філософії медицини. Після закінчення медичного факультету у Львові він працював у клініці внутрішніх хвороб, протягом року перебував у закордонних клініках Цюриху, Страсбургу і Парижу. Він відзначався високою ерудицією, заснував часопис «Боротьба за здоров'я» (1917), опублікував багато праць з історії медицини, видав низку бібліографічних та біографічних праць, був редактором «Польської лікарської газети», співавтором «Польського біографічного словника», автор понад 500 публікацій. Йому належить праця: W. Ziembicki. Zaklad historii medycyny we Lwowie. Kronika lat 1942-1944, 1981 р. та ін.).

Важливий етап становлення української історії медицини пов'язаний із формуванням новітньої української медицини в Галичині за влади Австро-Угорщини. Вже із зародженням перших українських медичних видань і організацій (кінець XIX ст.) з'явилися історичні описання різних проблем медицини, окремих захворювань, способів лікування та попередження недуг, появилися перші українські новітні медико-історичні публікації. В опублікованих у Львові працях Євгена Озаркевича (1861-1916) подані перші відомості з історії вивчення та профілактики інфекційних недуг (починаючи від Гіпократа); Володимир Щуровський (1890-1969) – шеф санітарної бригади Українських Січових Стрільців, пізніше лікар Української Галицької Армії, опублікував спогади про медицину в УГА; Володимир Білозор (1890-1969) – лікар Українських Січових Стрільців та УГА, командант шпиталю в Кам'янці-Подільському, опублікував нариси про медичну службу в роки Визвольних змагань. Максим Музика (1889-1972) – згодом професор-мікробіолог, у 1920 р. опублікував велику статтю «Розвиток медичної науки і літератури на Україні в 1917-1918 рр.».

Розпад Російської імперії приніс Україні на деякий час визволення від російського поне-

волення, настав бурхливий розвиток української медицини, що почався в період УНР і продовжувався протягом десятиріччя «українського відродження». В цей час багато зроблено для розвитку новітньої української історії медицини.

Першим великим медико-історичним дослідженням цього часу є обширна стаття Овксентія Васильовича Корчака-Чепурківського (1857-1947) «Основні етапи будівництва та розвитку вищої медичної школи у Києві за перше десятиліття Радянської влади на Україні». Автор – видатний український гігієніст та демограф, професор соціальної та загальної гігієни Київського медичного інституту, один із засновників Української Академії Наук і перший серед медиків академік – дійсний член ВУАН (1921), тісно співпрацював з Михайлом Грушевським. В роки Української національної революції був в числі організаторів медичного факультету Українського державного університету, став його деканом, за Директорії був другим Міністром народного здоров'я і опікування України (1919). О. Корчак-Чепурківський відважувався в той час писати про розвиток української національної вищої школи та реалізацію національної ідеї, роль національних принципів, про русифікаторську політику центру і владних структур.

Окремі матеріали з історії української медицини публікували в 20-30-ті роки ХХ ст. українські лікарі-практики, військові лікарі, науковці. Олександр Митрофанович Пучківський (1881-1937, уродженець Чернігівщини), засновник і завідувач кафедри оториноларингології Київського медичного інституту (1921–1937), засновник першої української наукової школи оториноларингологів, видатний український вчений світової слави (розстріляний більшовиками у 1937 р.) дослідив історію своєї спеціальності від найдавніших часів, праці давніх та середньовічних авторів зокрема, письменна часів Київської Руси-України, часів Гетьманщини та ін., опублікував велику працю «Основні дати розвитку отоларингології (ЛОП) в колишній Росії та в СРСР» (1936), в якій навідані про усіх отоларингологів, які працювали до 1936 р. Ця праця досі залишається унікальною, незамінною для історії медицини. Йому належать обширний «Покажчик літератури громадської та народної медицини, гігієни, санітарії та бальнеології України по 1890 рік», статті про українців, які створювали російську медицину. Спомини військового лікаря, опублікував Мартирій Галин (1856-1943) – доктор медицини, головний хірург Київського військового шпиталю, один із організаторів і голова Медичної секції Українського наукового товариства в Києві.

За доби тоталітаризму, зокрема у післявоєнні роки, надруковано чимало книг і статей, в яких керівники медичних установ і відомств з нагоди

партійних "свят-річниць" та партійних з'їздів рапортували про "розквіт радянської медицини", що здійснювався "завдяки піклуванню комуністичної партії" та її вождів (Двадцять років радянської медицини на Україні – К., 1938; Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине – К., 1954; К истории медицины на Украине – Л., 1961; Актуальные вопросы истории медицины – К., 1978 та ін).

Проте і в цей час були вчені, які об'єктивно на науковому рівні висвітлювали матеріали з історії світової та української медицини, глибоко опрацьовували історію своєї спеціальності.

Видатним українським істориком медицини радянської доби був Сергій Авраамович Верхратський (1894-1988, уродженець Вінничини), хірург, професор і завідувач кафедри шпитальної хірургії Івано-Франківського медичного інституту (1946–1971). Він походив із сім'ї священика, навчався у Варшавському та Одеському університетах, був учасником Визвольних змагань. Великий ерудит, автор наукових праць з хірургії, дослідник народної медицини; написав ряд праць (деякі досі неопубліковані) з історії української медицини, за що його звинувачували в "ярому націоналізмі". Тема його докторської дисертації – «Матеріали з історії медицини на Україні до часів уведення земства» (1945). Він автор єдиного підручника з історії медицини українською мовою (видання 1964, 1974, 1983 і 1991 рр.), значно скороченого цензурою. Написав працю «Медичний фольклор на Україні», спогади про визвольні змагання 1918-1919 рр.

Серед вчених, які внесли вклад у розвиток української загальної та спеціальної історії медицини були фахівці різних спеціальностей. Іван Якович Дейнека (1904-1970), уродженець Полтавщини, хірург, ректор Вінницького та Одеського медичних інститутів, опублікував українською мовою "Короткі нариси з історії хірургії в Українській РСР" (співавт. – Ф.С.Мар'єнко). Михайло Сергійович Спіров (1892-1973, уродженець Нижегородської губернії в Росії) - професор, завідувач кафедри анатомії Київського медичного інституту, опублікував книгу "Київська анатомічна школа" (1965), привів деякі дані про довго замовчуваних режимом українських анатомів. Праці з історії мікробіології опублікував Сергій Степанович Дяченко (1898-1992, уродженець Чернігівщини) - професор-мікробіолог, завідувач кафедри мікробіології Київського медичного інституту.

Історії гігієни та інших галузей медицини присвячені статті Сергія Аркадійовича Томіліна (1877-1952) – професора-гігієніста, санітарно-го статистика, демографа, завідувача кафедри соціальної гігієни Харківського медичного інституту. Праці з історії медицини публікував Лев Іва-

нович Медвідь (1905-1982, уродженець Вінничини), професор-гігієніст, організатор і директор Київського науково-дослідного інституту гігієни праці і профзахворювань, пізніше Всесоюзного інституту гігієни і токсикології пестицидів, полімерів і пластмас. Д.С. Воронцов, В.М. Нікітін та П.М. Серков підготували "Нариси з історії фізіології на Україні" (1959), філолог М.С. Думка з Івано-Франківська видав монографію "Медицина скитів" (1960).

В 60-х роках у видавництвах Москви і Ленінграда з'явилося декілька книг (Кузьмин М.К. Медицина древней Руси – М., 1961; Заблудовский П.Е. История отечественной медицины, 1960; Богоявленский Н.А. Древнерусское врачевание в XI-XVII вв. – М. 1960; та ін.), автори яких продовжували традиції істориків Російської імперії та розглядали історію медицини України-Руси виключно як історію російської медицини. Рукописні книги з медицини України-Русі (Груздев В.Ф. Русские рукописные лечебники. Л. 1946 та ін.) також вважали надбанням виключно російської медицини. Подібно як в часи панування царської імперії не признавалося існування української медицини, яка мала би історію свого виникнення і розвитку на наших землях. В радянській історії медицини не було зовсім згадки про українських лікарів і українських вчених, а якщо згадували окремих осіб з України, то характеризували їх як "вітчизняних" або російських лікарів і учених.

Разом з тим історія медицини радянського періоду була сильно заідеологізована, ґрунтувалася на марксистській теорії ворожнечі суспільних груп, проповідувала вульгарний атеїзм, повністю замовчувала роль церкви і монастирів у формуванні закладів опікування та охорони здоров'я, не визнавала ролі меценатства.

З проголошенням незалежності України почався новий період розвитку української історичної науки взагалі, та історії медицини, зокрема, відроджено поняття української медицини, опубліковані матеріали про перші українські наукові медичні школи, в медицину повертаються імена заборонених та репресованих тоталітарними режимами лікарів та вчених-медиків.

Державна наукова медична бібліотека України (директор – Р.І. Павленко) видала біобібліографічний словник. "Медицина в Україні. Видатні лікарі. Кінець XVII – перша половина XIX століть. Випуск 1 (К., 1997), який містить персоналії 135 лікарів, що працювали в Україні, в Росії та в інших країнах. У додатках показано внесок українських лікарів у розвиток вітчизняної та світової медицини, приведені рукописні наукові праці лікарів XVIII – початку XIX ст., наводиться перелік імен лікарів, які здобули науковий ступінь у вищих школах Європи та Росії, подано відомості про

заснування медичних шкіл та закладів в Україні і т.п. У 2002 році вийшов додатковий випуск – XVIII–перша половина XIX ст. У 2003 році видано випуск 2 «Друга половина XIX ст. Літери А-К». В найбільшому розділі «Персоналії. Історія медицини України в особах» подано відомості про понад 500 українських лікарів. Додатки містять відомості про вищу медичну школу в Україні, медичну пресу, медичні товариства, лікувальні заклади і медичні бібліотеки, про редакційно-видавничу, літературно-публіцистичну, колекційну діяльність лікарів.

Видання «Медицина в Україні» становлять цінний внесок у дослідження історії нашої медицини.

Великий вклад у розвиток української медицини вніс Любомир Антонович Пиріг (р.н. 1931) – академік АМН України, член.-кор. НАН України, організатор і президент (з 2000 – Почесний президент) Всеукраїнського лікарського товариства, президент Світової федерації українських лікарських товариств, завідувач кафедри нефрології Київської медичної академії післядипломної освіти, народний депутат України (1990-1994). Він часто виступає з науковими і публіцистичними статтями, видав книгу «Медицина і українське суспільство» (1998).

Одним із найактивніших істориків медицини в сучасній Україні був Олександр Абрамович Грандо (1919-2004, уродженець Вінниччини) – професор-гігієніст, довголітній завідувач кафедри соціальної гігієни і організації охорони здоров'я Київського медичного інституту (1972-1990), організатор і директор Національного музею медицини України (з 1974 р.). Він автор понад 120 праць з питань історії та організації охорони здоров'я, лікарської етики, медичної деонтології, в останні роки видав книги з історії української та світової медицини. Заснував (1994) і редагував Український історико-медичний журнал «Агапіт», який видається Центральним музеєм медицини України на українській, англійській мовах, резюме на російській. До 2000 р. вийшло 13 чисел журналу із статтями з проблем української та світової історії медицини, про українських медиків XVII-XIX століть, про репресованих і забутих українських вчених, статті з української медичної діаспори, про медицину Росії та інших зарубіжних країн. О.А. Грандо належать книга-альбом «Очима художників. Медицина в українському образотворчому мистецтві» (1994), «Подорож у минуле медицини» (1995), «Визначні імена в історії української медицини» (1997).

Важливою подією в українській історії медицини стало видання Національним музеєм медицини України під редакцією О.А. Грандо об'ємної (320 с.) книги групи авторів «Визначні імена у світовій медицині» (2001), яка містить біля

1300 імен видатних лікарів усіх народів від найдавніших часів до кінця XX ст. Заслугою авторів є те, що вперше видана така фундаментальна праця українською мовою, та що в ній, вперше нарівні з французькими, російськими та іншими вченими, представлені українські вчені-медики і лікарі-подвижники.

Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, його лікарська комісія у 1990 році відновили свою діяльність, зокрема на ниві української медицини і медико-історичних досліджень. Автором цих рядків відновлено видання «Лікарського збірника НТШ» (1991), який став публікувати матеріали про заборонені раніше факти і події з історії нашої медицини; досі вийшло 19 томів збірника. Вийшли томи в пошану Романа Осінчука, Мар'яна Панчишина, Юрія Липи, Василя Плюща, Павла Пундія, Ірини Даценко. Видано праці Євгена Озаркевича (1999), книги Я. Ганіткевича «Українські лікарі-вчені першої половини XX ст. та їхні наукові школи» (2002), «Історія української медицини в іменах і датах» (2004). У 2009 році з нагоди 80-річчя вченого видано вибрані праці Я. Ганіткевича.

У співпраці з д-ром Павлом Пундієм видано вперше «словник українських лікарів» – біобібліографічний довідник «Українські лікарі» (1994, 1996). У 2008 році вийшла третя книга «Українські лікарі. Біобібліографічний довідник, Кн.3. Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України». В місячниках і тижневиках, матеріалах конференцій і конгресів опубліковано понад дві сотні статей з питань розвитку української медицини, становлення української історії медицини, про репресованих та заборонених українських лікарів і науковців.

З матеріалами з історії української медицини, про внесок українських лікарів у всесвітню історію медицини, про терор комуністичного режиму в СРСР щодо лікарів Радянської України ознаявлено зарубіжних лікарів через публікації в міжнародному медико-історичному журналі «Vesalius» (2005, 2008, 2010). Автором цих рядків представлено вперше на міжнародному конгресі істориків медицини в Італії підпільний Український Червоний Хрест в роки Другої світової війни (2008).

У Києві вийшла унікальна книга З. Болтарович «Українська народна медицина. Історія і практика» (1994), яка містить описання багатомісячного досвіду народної медицини. Приведені етнографічні світоглядні народні уявлення про хвороби і їх причини, про народних лікарів, про зелолікування, про ліки тваринного і мінерального походження, про лікувальну магію та психотерапевтичні дії; подані народні та наукові назви ліків, численні народні рецепти.

Радиш Я.Ф. видав перший український навчальний посібник «Історія військової медицини» (К., 1997). Змістовна книжечка «Історія української медицини (курс лекцій)» видана в Бориславі (1998). У 2004 році видано перший український підручник О.М. Голяченка і Я.В. Ганіткевича «Історія медицини» для медичних університетів і академій.

Вагомий вклад в українську історію медицини наших днів становить монографія О. Ціборовського «На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні» (К., 2010). Автор детально висвітлює історію становлення соціальної медицини як науки, представляє роль українських лікарів XVIII – початку XIX ст. та пізніших у становленні цієї галузі науки і практики, з подробицями описує джерела до розвитку історії соціальної медицини. В книзі подано дослідження величезного масиву інформації, матеріали основних архівів (в тому числі часів УНР) та численних друкованих документів, зокрема законів, підзаконних актів і програм, офіційних звітів та статистичних матеріалів, матеріалів з'їздів і конференцій, авторефератів дисертацій, опублікованих книг та статей. Дано глибокий аналіз розвитку поняття «соціальна медицина», наголошується на ролі українських лічців і лікарів, пропонується опрацьована автором періодизація історії розвитку соціальної медицини, висвітлюється формування системи охорони громадського здоров'я в незалежній Україні та вказується на її ключові проблеми. Праця становить цінний вклад як в розвиток соціальної медицини, так і в історію української медицини в цілому.

Українську історію медицини нині збагачує недоступний раніше в УРСР доробок української діаспори, яка в роки панування тоталітарного режиму багато зробила для збереження і розвитку традицій української медицини, її історії. Найвидатнішим істориком української медицини, що працював на еміграції, був Василь Плющ (1903-1976) – професор-фтизіатр, доктор медицини, професор кафедр туберкульозу в Києві (1941), Львові та Братиславі, активний член УВАН, УВУ, НТШ. Він підготував і опублікував низку фундаментальних праць з історії української медицини, в тому числі дві великі монографії: «Нариси з історії української медичної науки та освіти. Від початків української державності до 19 століття. Книга 1.» (1970) та «Нариси з історії української медичної науки і освіти (дев'ятнадцяте і двадцяте століття)» (1983).

У 1975 р. під головною редакцією В. Плюща вийшла книга «Матеріали до історії української медицини», т.1. На основі вивчення численних джерел з російських, австро-угорських, німецьких, польських та радянських видань автор за-

початкував об'єктивне і всебічне висвітлення непростих процесів становлення української медицини. У 1988 р. в Чикаго видано II-й том «Матеріалів до історії української медицини» (головний редактор - д-р Павло Джуль). Він відкривається ще одною великою статтею В. Плюща «Лікарські товариства і наукові з'їзди лікарів у Східній Україні (1840-1946). Історичний нарис». Подані матеріали про Спілку українських лікарів, створену після лютневої революції 1917 р. в період Української державності, про яку в УРСР в роки комуністичного панування заборонено було згадувати. В. Плющ описує події української національної революції (1917-1920 рр), коли в медичних товариствах посилювався вплив свідомих українських національних сил. Об'єктивно подає відомості про з'їзди лікарів, їх тематику, про участь українських вчених та лікарів в міжнародних конгресах. Ця праця В. Плюща досі залишається найбільш повним і об'єктивним оглядом з цього питання.

Значний вклад в розвиток української історії медицини вніс Геннадій Шульц (1907-?), уродженець Києва, український лікар-гігієніст, доктор медицини, працював у Київському НДІ очисних споруд, обласним епідеміологом, співробітником Київського бактеріологічного інституту. З 1943 р. на еміграції, професор Фордемського університету (Нью-Йорк, США), директор Інституту з вивчення СРСР в Мюнхені, заступник генерального директора Міжнародного біографічного центру в Кембріджі (Англія). Опублікував понад 200 біографій лікарів і біологів СРСР, близько 200 статей, видав 28 книг-звітів Інституту з вивчення СРСР, що всесторонньо висвітлюють різні події та періоди розвитку медицини в СРСР та УРСР.

Низку праць на теми історії медицини опублікував у діаспорних українських виданнях Іван Розгін (1897-1972, уродженець Поділля), доктор біологічних наук, професор та ректор Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, який у різний час співпрацював з О.О.Богомольцем, П.Кучеренком. На еміграції в Німеччині та США став професором Українського Вільного Університету, дійсним членом Української Вільної Академії Наук, очолював секцію НТШ, працював в Детройті в інституті для вивчення раку.

Матеріали до історії розвитку медицини на західноукраїнських землях у 1939-1944 рр. опублікував Роман Осінчук (1902-1991, уродженець Тернопільщини), український лікар і громадський діяч у Львові та на еміграції, професор суспільної медицини в Українському технічному інституті в Нью-Йорку засновник і редактор відродженого в Америці «Лікарського вісника», голова природничо-хімічної секції НТШ в діаспорі. Історію цього ж періоду висвітлюють публікації Софії Парфанович (1898-1968) – лікаря-гінеколога і письменниці, уродженки Львова.

Із сучасних лікарів діаспори значний вклад в становлення історії української медицини вносять Павло Пундій (р.н. 1922), уродженець Тернопільщини), лікар загальної практики у США, довголітній директор бібліотеки та архівар УЛТПА, дійсний член НТШ та голова його осередку в Чикаго, почесний доктор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. Він опублікував понад 200 статей про українських лікарів у діаспорі, підготував репринтним способом 13 книг «Українського медичного архіву» (1997–1989), які містять цінні добірки опублікованих у різний час матеріалів як про окремих українських лікарів і науковців, так і про події із розвитку української медицини. Йому належить укладення унікального тритомного біобібліографічного довідника «Українські лікарі», виданого в Україні 1994, 1996 та 2008 (останнього спільно з автором цих рядків), в якому подані біографічні довідки про кілька тисяч українських лікарів – активних учасників громадсько-політичного життя, лікарів діаспори, репресованих лікарів України. Павла Пундія за його праці називають «історіографом української медицини». До 80-ліття від дня народження П. Пундія (2003) НТШ видало XII том «Лікарського збірника», який містить основні його публікації.

Андрій Оларчик (р.н. 1935) – уродженець Перемишля, кардіохірург і науковець у США, автор біля 150 наукових праць українською, польською, німецькою, англійською та російською мовами, член УЛТПА, опублікував українською і англійською мовами книгу «Коротка історія медицини» (Чикаго, 1991), в якій виділяє імена, пов'язані з Україною.

Бойчак М.П. і Лякіна Р.М. видали цікаву монографію «Українські лікарі за кордоном: Польща 1920-1924, Чехословаччина 1922-1940» (К., 2009), привели невідомі досі документи, висвітлили медичну, духовну і матеріальну допомогу інтернованим військовослужбовцям армії УНР та їхнім родинам, діяльність Спілки українських лікарів у Чехословаччині.

Матеріали медико-історичних досліджень обговорюються на спеціальних медичних з'їздах і конференціях, завжди стоять у програмі конгресів СФУЛТу і ВУЛТу. За ініціативою Л.А.Пирога організовано першу в незалежній Україні конференцію «Історія української медицини» (К., 1995), на якій представлено близько 50 доповідей, висвітлено історію різних галузей медицини в Україні, роль окремих українських лікарів, розвиток лікарського назовництва, медсестринства, військової медицини.

У Тернополі у 2003 році відбулася конференція «Актуальні проблеми історії медицини України», в якій взяли участь науковці Києва, Львова, Дніпропетровська, Донецька, Сум, та ін., а також

студенти та практичні лікарі. Заслухано доповіді професора Національного університету «Кієво-Могилянська Академія» Юрія Дупленка про діяльність медичного класу Академії, доцента Федора Ступака (Національний медичний університет) про приказну медицину в Україні у 18-19 ст., проф. Олександра Голяченка (Тернопільська медична академія) – «До питання про спільну колиску», в якій викрито фальсифікацію історії зародження і розвитку української медицини в Київській Україні-Русі. Про ідеї медицини в епоху християнського відродження у XII-XIII ст. в Західній Європі доповіла Наталія Михалко (Київ), про народну медицину українців – Наталія Лісовська (Тернопіль), про львівський лепрозорій XV ст. – Оксана Потимко (Львів) та ін. Автор цих рядків проаналізував основні проблеми розвитку і становлення української історії медицини як науки і університетської дисципліни. Відзначено широкий спектр інтересів наших істориків медицини, високий науково-методичний рівень праць. Учасники конференції провели установчі збори для заснування Всеукраїнської асоціації істориків медицини, проте досі не вдалося вирішити питань реєстрації товариства в Києві.

Проведена конференція з історії медицини в Сумському медичному університеті.

Видані унікальні книги про лікарів – учасників національно-визвольної боротьби: «Літопис Української Повстанської Армії. Том 23. Медична опіка в УПА» (Торонто – Львів, 1993) та «Український Червоний Хрест в роках 1941-1950 (нариси, статті, спомини) // Літопис Української Повстанської армії. Том 32. Медична опіка в УПА. Книга 2» (Торонто-Львів, 2001), в яких подані документи, спогади та інші матеріали про подвизницьку діяльність лікарів, студентів-медиків, медичних сестер і санітарок в роки героїчної боротьби УПА.

Почали появлятися нові книги і матеріали про історію розвитку в Україні окремих напрямків медицини: Мошич П.С. З історії розвитку педіатрії в Україні (1994); Історія української психіатрії (1994); Ганджа І.М. Внесок українських вчених в розвиток імунології (1995); Братусь В. Становлення і розвиток хірургії в Україні (1998); Руда С. Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.), (2000); Нариси з історії клінічної інфектології в Україні, 2002; Риков С.О. та ін. Віхи історії офтальмології України, 2003; Кухта С.М. (ред.) «Нариси з історії медицини» (Львівська стоматологічна школа, Львів, 2007); Сольський Я.П. та ін. Розвиток охорони материнства та допомоги породіллям в Україні, Київ, 2008 та ін.).

Вийшли книги про лікарів та розвиток медицини окремих регіонів України (Голяченко О.М. «Лікарі Вінниччини», 1991; «З історії медицини Чернігівщини за 1783-1917 рр» (1991); Голячен-

ко О.М. «Лікарі Тернопільщини», 1996; Мороз В.М. та ін. «Становлення медичної науки на Поділлі». 1999; Кобилянський С.Д. та ін. «Історія медицини Буковини». 1999; Головка О.Ф. та ін. «Історія медицини Поділля (кінець XVIII – початок XX ст.)». 2000; Бледнов В.П. та ін. «У витоків медицини Донбаса». Артемівськ, 2001; Риженко С.А. та ін. «Присяга богині Гігії: Літопис становлення санепідслужби Дніпропетровської області до 100-ліття (1901-2001)», Дніпропетровськ, 2001; «Українські лікарі Прикарпаття». Івано-Франківськ. 1991. Видано бібліографічний покажчик видатних медиків Сумщини (1993).

Появляються видання з історії медицини окремих міст: Шаломова Л.Б. «Здравоохранение Днепропетровска. Краткий исторический очерк 1776–1993». Днепропетровск, 1993; М. Богаченко, М. Романяк. «Медицина Дрогобича», 2008.

Українську історію медицини поповнюють праці про історію окремих лікарень та шпиталів. Фундаментальні дослідження М.П. Бойчака присвячені 250-літтю Київського військового госпіталю (видані російською мовою). В 5 томах висвітлені питання: «Історія Київського воєнного госпіталю. Київський госпіталь – навчальна і наукова база медичного факультету Університету св. Володимира і Київського медичного інституту» (2005), «Історія заснування та діяльність госпіталю в XVIII і XIX сторіччях, становлення і розвиток воєнної медицини в Україні» (книга I, Київ, 2006); «Київський воєнний госпіталь в першій половині XX ст., в період 1900-1905 р., в російсько-японську війну 1904–1905 рр., у Першу світову війну» (книга II, 2006); «Київський воєнний госпіталь у другій половині XX ст. Книга III (2007); «Історія хірургічних і терапевтичних клінік і відділень госпіталю» (Книга IV (2009). Необхідно відзначити, що в цій величезній праці (біля 5000 сторінок!) відображена діяльність лікарів та вчених-українців, які згодом були репресовані або були вимушені емігрувати і яких замовчували в УРСР (М. Галин, О. Пучківський, Б. Матюшенко, Є. Лукасевич, М. Вашетко, Ф. Омельченко, О. Тижненко, Є. Черняхівський), описується Український народний університет в Києві у 1917-1919 рр. Книги містять багато фотознімків, фотопортретів, рисунків, схем, таблиць, фотокопій документів.

Вийшли в світ книги з історії окремих лікарень України: Стах Т.І., Семенів І.П. «Піввіку на варті охорони здоров'я населення Прикарпаття. Історично-довідкове видання до 50-річчя Івано-Франківської обласної клінічної лікарні» (1999); опубліковані книги з історії Київської обласної клінічної лікарні, Косівської районної лікарні Івано-Франківської області.

Для істориків медицини цінними є мемуарні видання видатних лікарів і науковців. Тут насамперед можна назвати книги Н. Пучківської «Епо-

ха і моє життя» (2004); Т. Никули «Життя і медицина» (2006), В.Д. Братуся «Спогади про минуле, погляди на сучасне» (2007), Полюги Любомира. «Від княжого Львова до козацьких Олешок. Спогади лікаря» (2007). Мельничука Петра. «Життєві спогади. Через віхи історії» (2003); Б. Трача «З моїх доріг» (2006) та ін.

Вагоме значення для історії медицини мають численні біографічні та біобібліографічні видання про лікарів і науковців України і світу, про працівників вищих медичних шкіл, науково-дослідних інститутів, закладів охорони громадського здоров'я. Біографічні довідники професорів видали: Одеський медичний інститут (1991, 2000), Буковинська медична академія (1999), Національний медичний університет імені О.О. Богомольця (2000), Харківська медична академія післядипломної освіти (2003); Львівський національний медичний університет (2006), Дніпропетровська медична академія (2002) та ін.

Опубліковані матеріали до історії вищих медичних шкіл («Львівський державний медичний інститут». – Л., 1994; Білий В.Я. та ін. «Українська військово-медична академія». – К., 1955; «Сто шістдесят років Національному медичному університету». – К., 2001; Криштопа Б.П. та ін. «85 років (1918-2003) Київської медичної академії післядипломної освіти». – К. 2003; «Харківська медична академія післядипломної освіти: До 80-річчя заснування». – Харків, 2003; «Харківський державний медичний університет: Вчені університету (1805-2005)», Харків, 2005 та ін.

Цікаві в плані історії медицини видання: «Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця: роки, події, люди». Т.І. II, III.К.; Аронов Г.Ю. та ін. «Легенди і бувальщина Київської медицини». К., 2001; Передерій В., Шипулін В. «Справжні лікарі». К., 2001 і т.п.

Про журнал «Агапіт» вже було сказано, на жаль після ч. 14-15 (2004) він не виходить. В Євпаторії з 1998 р. видається російськомовний історико-медичний журнал «Асклепій», засновники – Євпаторійське товариство фізіотерапевтів і курортологів та Кримський медичний університет ім. С.І. Георгієвського, головний редактор проф. Н.Н. Каладзе. Журнал публікує матеріали із світової та переважно російської медицини, за 12 років в окремих числах появилася лише кілька статей українською мовою на українську тематику, зате зустрічається «Его Императорское Величество», «Памятник Д.И. Ульянову» і т.п. Хоч журнал виходить під грифом МОЗ України, зміст подається лише російською і англійською мовами.

В українську медицину повернено багато імен репресованих тоталітарними режимами і заборонених вчених (журнали «Лікарська справа», «Львівський медичний часопис», «Український

медичний часопис» та ін., газети «Ваше здоров'я», «Народне здоров'я» та ін.).

Матеріали до української історії медицини опублікували М.П. Барціховська, Ю. Віленський, О.Д. Луцик, М.П. Павловський, С.В. Різничок, Л. Гоцко-Ней, Я. Радиш, А. Кравець, І.І. Даценко, О.О. Кіцера, М.О. Оборін та ін.

Появляються дослідження, присвячені спадщині творців всесвітньої медицини («Творча спадщина Ібн Сіні та сучасність», К., 2009).

Таким чином, історія медицини в Україні має глибокі традиції, багатий, хоч і розрізнений та нерівноцінний доробок та значні здобутки. Українська історія медицини як наука розвивається на фундаменті, закладеному, як українськими, так і іншими вченими протягом століть, на працях лікарів-науковців в краю та в діаспорі. Необхідно глибоко та об'єктивно оцінювати різні періоди її становлення, особливо в часи, коли її розвивали інонаціональні лікарі-науковці іншими мовами, коли вона знаходилася під тиском ідеологічних та політичних догм.

Підсумовуючи сказане, маємо всі підстави розглядати сьогодення як період найбільш активного формування української історії медицини як частини нашої історичної науки, як самостійної галузі медичних наук. Така галузь науки має насамперед об'єктивно висвітлювати розвиток всесвітньої медицини, без пропаганди ненависті суспільних груп, войовничого вульгарного атеїзму, представляти внесок зарубіжних, українських, російських вчених у світову медицину, об'єктивно характеризувати медицину радянського періоду з її позитивами і негативами.

Важливою складовою української історії медицини має бути історія медицини України (історія української медицини), яка зараз активно формується і про яку в добу тоталітаризму взагалі не було мови. Підсумком довготривалих комплексних систематичних досліджень має стати багатомна загальна і спеціальна історія медицини України, яка охоплювала би понад тисячолітній період її становлення, зокрема розвиток народної медицини, монастирської медицини, медицини козацької та гетьманської держави, цехової (ремісничої) медицини, сучасної наукової (традиційної) та нетрадиційної медицини, розвиток медсестринства, вклад українських вчених і лікарів у розвиток медицини інших країн, розвиток теоретичних і клінічних медичних наук, розвиток системи охорони громадського здоров'я, становлення медичної освіти (середніх і вищих медичних шкіл), розвиток медичної термінології, назовництва і літератури, становлення санітарно-медичного законодавства, розвиток медичної промисловості України, персоналії лікарів України.

Українська історія медицини має розвиватися з врахуванням досвіду історичної науки України, досягнень світової історії медицини, на тих традиціях, які були на українській землі, на фундаменті, закладеному як українськими, так і іншими вченими і літописцями протягом більше ніж тисячоліття, на працях лікарів-науковців в краю та в діаспорі. Вона повинна стати гідною і вагомою складовою української історичної науки та всесвітньої історії медицини.

О ФОРМИРОВАНИИ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИИ МЕДИЦИНЫ

Я.В. Ганиткевич (Львов)

Представлены материалы о формировании истории медицины в Украине с давних времен до сегодняшнего дня. Рассмотрены медико-исторические труды врачей различных национальностей во времена господствования Российской и Австро-Венгерской империй, труды украинских врачей и историков медицины в период «украинского возрождения», в советское время, в диаспоре и в независимой Украине. Характеризуется настоящее как период наиболее активного формирования украинской истории медицины как части украинской исторической науки, самостоятельной отрасли медицинских наук, весомой составляющей всемирной истории медицины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: украинская история, история медицины, украинская медицина.

ABOUT THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN HISTORY OF MEDICINE

Ya.V. Hanitkevych (Lviv)

Presented materials are about the forming the history of medicine in Ukraine from the old times to today. The medical-history labours are considered of foreign doctors under the Russian and Austria-Ungarian empires, labour of the Ukrainian doctors and historian of medicine in the period of the «Ukrainian revival» at the soviet day, in Diaspora and in independent Ukraine. The present day is characterized as the period of most active forming of Ukrainian history of medicine as part of Ukrainian history, independent branch of medical sciences, ponderable component of the world history of medicine.

KEY WORDS: Ukrainian history, history of medicine, Ukrainian medicine.

Рецензент: д. мед. н., проф. О.М. Голяченко